

TÁRCSA.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Gróf Forgách Simon 1706-ik évi hadrendje. A kurucz világ idejéből kevés hadrend ismeretes, s e kevesek közt is egyike a legérdekesebbeknek gr. Forgách Simon 1706. évi hadrendje, melynek rajzát ez alkalommal — az eredeti rajzon levő jegyzetekkel együtt — közöljük.¹⁾

E jegyzeteket kiegészítjük még a következőkkel :

Az *A* alatti *tüzérség* hat tábori ágyúból állott.

A *lovasságból* a *B—B* alatti, a garamszegi *Géczy Gábor* (gr. Bercsényi-féle) karabélyos huszár-ezrede, 12 lovas század;²⁾ a *C—C* alatti *Ebeczky István* dandárnok huszár-ezrede, 10 lovas század; az *I—I* alatti, galánthai *Balogh István* dandárnok huszár-ezrede, 10 lovas század; a *K—K* alatti gróf *Csáky Mihály* tábornok huszár-ezrede, 10 lovas század. A lovasság összege 42 lovas század.

A *gyalogságból*, *D* a báró *Perényi Miklós* dandárnok hajdú-ezredének két zászlóalja; *E* a báró *Révay Gáspár* egy zászlóalja; *F* a báró *Andrássy Pál* tábornok egy zászlóalja; *G* az *Esze Tamás* dandárnok egy zászlóalja; *H* a *Csajághy János* két zászlóalja. A gyalogság összege hét zászlóalj = 42 gyalog század.

Thaly Kálmán.

Mikes Kelemen levele Teleki Mihályhoz. Béldi Pál bodolai kastélyának ostromáról, 1676 ápril 30. Prásmár.

Mi uram Bodolára elmentünk vala, de még csak követeinket sem ereszték be, nem hogy magunkat. A választ levélből olvasták, hogy nem lát-

¹⁾ Lásd a rajzot a füzet végén.

²⁾ Ezen ezred a *reductio* után is 10 helyett 12 lovas századdal hagyott meg.

nak sententiát, mi mellett procedalunk ; ultimarie azt izenék, hogy küldjünk be párba, miforma hütöt kívánunk tőlök és az praesidiumtól, s ha olyformában lesz, meglátják, de ők ugy is sem ki nem jönnek, sem magunkat be nem eresztenek.

Ezek uram éjjel nappal onnan Fogarasból vesznek informatiot,¹⁾ éjjel-nappal irnak ide ; im az praefectusa irt most Béli uramnak : ha azon írásra meg nem adják, ugylátom obsidialnunk kell, mert ugyértem, el van végezve, hogy fegyverrel is oltalmazták meg ; ijeszt is az szerént. Mi uram az egész gyalogokat a havasokra és útakra mindjárást kiszállítjuk, s ha csendesen a dolgot végbe vihetjük, úgy akarnok, ne lenne a szomszéd országban is láрма. Csak urunknak irtunk Nemes János urammal, hogy a brassai gyalogot adatná ide ő Naga.

Bodoláról uram majd minden egyetmást ki hordottanak meddig beérkeztünk. Én Uram bizony félek, hogy vagyon valami nagy bizodalnok, hogy opponálni merik magokat. Ismét kldet uram mindenekről tudósítom. S nekem parancsolván míg élek, maradok kldk köteles s tekeletes szívvel való igaz szolgája, Mikes Kelemen.

K. J.

Eredetije a Teleki-levéltárban 3689. sz. a.

Egy német mű az Esztergomnál az 1542-ik évben Joachim, brandenburgi választó alatt gyülekezett s Budát fölszabadítani akaró hadseregről. A török 1541 augusztus 26-án megszállotta Buda várát. Szulejman itt fogadta el Fráter György és János Zsigmond hódolatát. Buda vára megszállása hírére a kétségbeesés vészkiáltása hangzott el országszerte.

Most a török iránt jóhiszeműek is kiábrándultak és belátták, hogy a török óvatos lassúsággal az ország teljes meghódítását készíti elő.

Ferdinánd minden igyekezetét oda irányozta, hogy oly erős hadsereget szervezzen, melylyel Budát a törököktől visszavehesse. E czélból 1542 jan. 14-ére birodalmi gyűlést hívott egybe, hogy a vállalatnak a választó fejedelmek hozzájárulását biztosítsa. A császár a rendeknek a besztercebányai magyar országgyűlésnek határozatait, melyek szerint a magyarok lelkesült fölkelésre szánták magokat — állítá példa gyanánt elő. A birodalmi rendek a császár tervét elfogadták, de a fővezérletet

¹⁾ Béli Pált és Bethlen Miklóst épen ekkor, ápril 23. zárták el a fogarasi várba, azon szín alatt, hogy a fejedelmet meg akarják buktatni. Innen kapott már a bodolai kastély őrsége utasítást Béliától, hogy mihez-tartsa magát.

a maguk számára követelvén, II. *Joachim*, brandenburgi választó fejedelem személyében egyeztek meg, őt jelölvén az egyesült keresztény hadsereg főparancsnokává, mely Magyarországnak a török iga alól való fölmentésére indul.

A német fejedelmeknek ezen magyarországi vállalatát most egy német történetíró, a nürnbergi és frankfurti birodalmi gyűlések és a berlini állami levéltár hiteles adatai után megírta.¹⁾

A német mű az egyidejű magyarországi viszonyokat terjedelmesen tárgyalja. Körülményesen szól Ferdinand, Izabella (illetőleg Fráter György) és Perényi pártjairól, de kiváltképen a keresztény seregnek Esztergom alá vonulásáról.

Hivatalos kimutatások alapján kijavítja Istvánffy, ki a fölszabadtó seregben 8000 német lovast és 30,000 gyalogost, a magyar seregben *Perényi* Péter vezérlete alatt 15,000 lovast tételez fel, a hiteles összeírás szerint megállapítván, hogy Perényi csak 2000 embert fegyverzett fel saját költségén, *Pál érsek* 500 embert állított Chrovatus (Horváth) Bertalan vezérlete alatt, *Báthory András* pedig szintén 500-at vitt magával.²⁾ Kevesebbet állítottak a többi magyar főurak is. Csodálkozik ellenben azon, hogy Istvánffy, *Thurzó Elek* helytartónak jelentékeny hozzájárulásáról meg nem emlékszik.

Ezen seregeknek Esztergomnál való gyülekezése surlódásokra szolgáltatott alkalmat.³⁾ Esztergom ugyanis csakhamar ki volt élve s azért a nevezett munkában közölt okiratok szerint, már a legelőbb érkezett hadak sem találtak elegendő élelmi szereket.

Medici Jakab, 1542 júl. 29-én, Esztergomban kelt levelében mindenek előtt hivatkozik azon jelentésére, melyet a török seregek helyzetéről Joachim fejedelemnek tett. Azután figyelmezteti a fővezért, hozzon magával elegendő élelmet, ha seregét az esztergomi táborba hozza, mert Esztergom tökéletesen ki van fosztva.⁴⁾

Thurzó Elek gr. és kir. helytartó ugyancsak Esztergomból írja

¹⁾ Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türken Feldzug vom Jahre 1542. Nach archivalischen Quellen von Dr. Hermann Trau, Grunnersbach, 1892.

²⁾ Hogy a német tudós itt mit *javít ki*, nem tudjuk, miután Istvánffy is ugyanezen számadatokat adja s csak a jutalékokat végül összegezve hoz ki 15,000 magyar lovast. *Szerk.*

³⁾ Istvánffy a fölmentő sereget Bécsben gyülekezteti. Ezzel szemben Trau levéltári adatai csak Esztergomról szólnak.

⁴⁾ Trau id. m.

1542 aug. 2-án a fővezérnek, hogy ő királyi urának parancsára lovasságával Esztergomban megjelent és másokat is megintett, hogy ide gyűlekezzenek. — Hogy ezt mindeddig nem követték a többi magyar főurak, annak egyrészt az ellenség folytonos kirohanásai az oka, másrészt nem tartják tanácsosnak, hogy oly kevés ember oly közel legyen a hatalmas ellenfélhez.

Azután Thurzó oly méltatlanságról emel panaszt, «milyen királyi urának szolgálatában még nem érte». 200 (két száz) hordó borát, melyet hajón hozatott a környezete és a maga számára, Malignano herczeg lefoglalta. Még azokat sem szolgáltatta ki, melyeket Thurzó saját asztalára szánt. Nem érti, kinek joghatóságát gyakorolja fölötte a herczeg. Ha így elfogják előle az élelmi szereket, nem tud az esztergomi nagy inség miatt ott kitartani. El volt tőkélve, hogy a kir. felség szándéka szerint eleséggel is ellássa a sereget; de ha az útát így elzárják előle, nem tehet semmit. Azt a megbízást is kapta a kir. felségtől, hogy az egész császári sereg számára szerezzon össze eleséget Magyarországon; megtenné szívesen, csak küldenék el az élelmező tisztet, hogy annak utasításokat adhatna. Végül elégtételt s az elsikkasztott bor megtérítését kéri. Nem szeretné ugyanis, hogy ez eljárás valami fölkelésre szolgáltatna alkalmat; ha t. i. a herczeg a magyarok iránt való ellenszenvből intézkedett volna, hogy megtorolja azt, a mit *Várkocs Tamás* Simon Jakab császári hadvezéren elkövetett, midőn 133 drb ökrét Szikszónál elhajtatta s Egerbe vitte.¹⁾

Erre Joachim fővezér azt válaszolja, hogy nagy fölháborodással értesült a történetkről. Most, midőn a keresztény seregnek annyira szüksége volna az egyetértésre, semmi sem volna elszomorítóbb, mint ha a főurak Magyarországon egyenetlenkednének és minden ilyen mozgalomnak ő elejét szeretné venni, még mielőtt kitorne. Írt is rögtön Malignano herczegnek, hogy a lefoglalt bort adja vissza és a magyar helytartónak elégtételt szolgáltatasson. Reméli, hogy ez már meg is történt. Hivatkozik különben Thurzó nagylelkűségére és tapasztalt okosságára és kéri, legyen türelemmel mindaddig, míg ő személyesen megjelenik Esztergomban. Ez nemsokára meglesz és akkor meg fogja jutalmazni Thurzó békülékenységét.²⁾

Aug. 12-én Joachim választó fejedelem csakugyan megjelent Esz-

¹⁾ Trau id. m. függelékében az okiratok között.

²⁾ Traunál id. h. A levél végén Joachim fővezér Ostraszic János lovagról tesz említést, kit *Nyáry Ferencz* parancsnok bepanaszolt nála, hogy az ő táborából átszökött Thurzóhoz.

tergomban és a jelen volt *Karlowitz* tanúsága szerint, *Móricz szász herceggel*, *Ernö brandenburgi*, *Ferencz lüneburgi* hercegekkel és *Albrecht badeni* határgróffal szemlét tartott.

Az esztergomi Duna partján Várday Pál érsek, Thurzó Elek gr., kir. helytartó és Laskanus várkapitány fogadták. Másnap Pál érsek reggelit adott várbeli palotájában és bemutatta fejedelmi vendégeinek a régi. szép székesegyházat.¹⁾

Joachim nem sokáig időzött Esztergomban. Thurzó aug. 18-án kelt levelében írja a fejedelemnek, hogy *Serédy* Gáspár és György, valamint *Balassa* Zsigmond megérkeztek a Dunán túlról könnyű lovassággal és azon ürügy alatt, hogy Joachimot várják, Esztergom közel falvait fosztogatják. A szegény néptől minden élelmet és takarmányt váltság nélkül elrabolnak. Kéri ezeknek rendreutasítását, hogy vonuljanak át a Dunán és egyesüljenek a császári táborral vagy várják be ott a fősereg érkezését; mert olyanok előtt nem lehet élelmet szállítani, kik még a lábán sem kímélik meg a jószágot.

Különben a fejedelem távozása óta más jelentősebb esemény nem adta elő magát annál, hogy a török lovasság Pestről Budára vonult át, hogy közelebb legyen és a keresztény seregnek Esztergomból tett minden lépését szemmel kísérhesse.²⁾

Hogy mily nehezen gyülekezett a magyar sereg, az Pál érsek és Thurzó helytartó Esztergomban kelt közös feliratából látszik, melyet 1542 aug. 20-án intéztek Joachim fővezérhez. Ebben figyelmeztetik a fejedelmet, hogy ne hallgassa meg azok kérelmét, kik hitlevélért hozzá fordultak és a beszercebányai országgyűlés határozatainak eleget nem tettek. Mert ha büntetlenül maradnának a törvények ily merész áthágói, a megyékből még kevesebben vennének részt a hadjáratban.³⁾

Ily nehezen verődtek össze a hadtestek, melyek *Esztergom* városától délre, egyfelől a Duna, másfelől a mocsarak által képezett szigeten táboroztak szeptember 4-ig; mert 5-én Buda felszabadítására elindultak.

Nem követjük tovább a német író, ki az egész hadjáratot részletesen leírja, úgy vélvén, hogy a már közlöttek is elégségesek annak kimutatására, miszerint Trau munkája sok érdekes, nagyobb részben új adatot gyűjtött össze, melyek e hadjárat történelmét megvilágítják. Annyit azonban ki kell emelnünk, hogy a német szerző a sikertelen hadjáratnak Pest felé vonulására vonatkozólag több fontos körülményre nézve hite-

¹⁾ Karlowitz egyidejű naplója Frankfurtban. Trau i. d.

²⁾ Trau id. m. függelék.

³⁾ U. o.

les felvilágosítást nyújt; továbbá, hogy Trau az egész hadjárat sikertelen voltának okát nemcsak Joachim herceg gyámoltalanságában találja, hanem a magyar és németországi viszonyok ziláltságában, s végül, hogy okirati adatokkal fölmenteni igyekszik a fővezért azon vád alól, mintha ő a törökkel alattomosan czimborált volna, mit némely egykorúak állítanak. Joachim a vereség után négy nap alatt visszasietett *Esztergom* alá, hol a sereg végleg feloszlott; Esztergomból a fővezér október 4-én kelt útra Bécs felé.

A nagy sereg megjelenéséhez kapcsolt szép remények, ily meghíusulása általános levertséget idézett elő a királyi udvarban és az ország rendei között. Ferdinánd maga is Joachimra, a «fekete herceg»-re hártja a gyalázatos kudarcz okát.

«Sem fegyveres nép sokaságában, — írja császári bátyájához intézett levelében, — sem hadi készletekben nem volt hiány. Egy tényezőben szűkölködött a hadjárat, jó agyvelőben, mely célra vezette volna.»

Récsey Viktor.

A győri emlékkeresztek. Alsó-Ausztriában az úton gyakran találunk kőkereszteket, melyeknek fölíratai már olvashatatlanokká váltak s kíváncsiságunkat annál inkább felkeltik. A köznép azok eredetét csak ritkán tudja s gyakran hallottam azokat egyszerűen «rabló-keresztek»-nek (németül: Rauber-Kreuz) nevezni; de hogy miféle rabló vagy gyilkos gaztette örökített meg, arról bővebb felvilágosítást a nép nyújtani nem tud. Kutatásaim közben végre rájöttem, miszerint II. Rudolf császár Győr várának 1598 márczius 28-án Schwarzenberg és Pálffy által történt visszafoglalása emlékére felírásokkal ellátott kőkeresztek fölállítását rendelte el, s hogy így az alsó-ausztriai keresztek nem Rauber — hanem «Raaber-Kreuz»-ek, azaz «győri keresztek», s nevök csak idővel a nép száján ferdült el.

Hogy e kőkeresztek csakugyan Győr visszafoglalásának fontos katonai eseményét örökítik meg, bizonyítja a még tisztán olvasható fölírás, mely a Korneuburgból Stockerauba vezető úton, Wilczek gróf, Kreuzenstein nevű kastélyának közelében levő malom kertjében található kőkeresztet díszíti, s mely következőleg hangzik:¹⁾

«Oh keresztény, ha ezt a keresztet megnézed, úgy mondj szívedből

¹⁾ «O Christ wan Du dis Creiz siehst an, so sprich vom Herzen in dem Fürgang, Lob sey Gott der uns Rab, die Stat die d' Türken vierthalb Jar Inghabt, wiederumb in Neunzigachterzwei, In unsere Gewalt durch Vortal geben, dest' sichrer vor dem Türkhen Zleben.»

dícséretet az Istennek, ki nekünk Győr városát, mely negyedfél évig a törökök birtokában volt, csel útján kilenczvennyolczban ismét birtokunkba adta, hogy a töröktől annál biztosabban élhessünk.»

A fölirat alatt czímer látható, lombkoronából kinövő páva vagy más hasonló madárral. Úgy a fölirat mint a czímer is a kőkereszt hátlapján ismétlődik.

Lehetséges, hogy e kőkereszt azért állítatott fel ép itt, mivel Kreuzenstein ezelőtt Hardegg-féle birtok volt, és 1594-ben Hardegg Ferdinánd gróf adta át Győr várát a töröknek. Az 1595-ben június 16-án Bécsben kivégzett gróf tetemei azonban nem nyugosznak e helyen.

Hasonló győri emlék látható a Brünnből Mödlingbe vezető úton is egy oszlopon, valamint egy öreg bástyán, Lajta-melletti Bruckon, és hihetőleg még egyebütt is s talán érdemes lenne további kutatások tárgyává tenni.

G. G.

Lothringeni Ferencz herczeg kalandja az 1738-ik évi hadjárat alatt. Mint Oroszország hű szövetségese, Ausztria 1737-ben a törökökkel újabb háborúba keveredett.

A megelőző évben, 1736 ápril 21-én halt meg Savoyai Jenő herczeg, ki a monarchia támasza és a törökök rettegett ellenfele volt.

A háború csakugyan szerencsétlenül is kezdődött; a vezérek egyenetlensége a sikeres működést lehetetlenné tette, a támadó háborúból a védekezésbe kelle átmenni s a török benyomulván az országba, elfoglalta Mehádiát és ostrom alá fogta Ada-Kaleh sziget-várát, Új-Orsovát.

Hogy a törökök előnyomulása meggátoltassék, Karánsebes és Illova közt egy hadsereg állítatott föl. III. Károly király most Lothringeni Ferencz¹⁾ herczeget nevezte ki az egész hadsereg főparancsnokává, és itt tartózkodott a herczeg testvére, Károly is.

A Temes folyó mentén hatalmas hegységek a «Porta orientalis» emelkednek, melyeknek erdőkkel borított részei akkoriban mindenféle dúvaddal voltak tele s a két herczeget nagyobb vadászat tartására mintegy kihívni látszottak; ezt a herczegek annál könnyebben teheték, mert Lothringeni Ferencz herczeg a seregnek csak névleges vezére vala, míg a hadműveletek felelős intézője Königsberg gróf tábornagy volt.

Nagyszámú kísérettel indultak a herczegek a vadászatra s szerencsésen elérték a hegység legalkalmasabb pontját s a vadászat kezdetét

¹⁾ Lothringeni Ferencz, Pálffy János halála után 1728-ban, Magyarország helytartója lett és 1736-ban kelt egybe Mária Teréziával.

vette. A két herczeg együtt tartott s a vad üldözése közben a kísérettől észrevétlenül elvált és nagyobb távolságra eltávozott.

Midőn távozásuk észrevétetett, a gyülekezésre szokásos jelek ismételt megadattak, de sikertelenül. A herczegek az üldözés hevében oly messze jutottak, hogy a kürtszót nem hallották, s ámbár ők is igyekeztek kiáltozás és puskalövések által a kíséretet tartózkodási helyük nyomára vezetni, mindez semmi eredményre nem vezetett.

A két herczeg igyekezett az utat föltalálni, de a sűrű erdőben minden tájékozás lehetetlenné vált és belátva, hogy teljesen eltévedtek, csak óvatosan hatoltak előre. Ámde egyszerre több vad külsejű, rút alak bukkant föl előttük. Egy oláhokból álló rablóbanda volt ez, mely e hegy-ségben ütötte föl tanyáját. A herczegek, látván, hogy már észrevétettek, s így többé vissza nem vonúlhatnak, bátran a tanya irányába folytatták útjokat. A rablók félelemmel látták a fegyveres embereket hozzájuk közeledni, azt gondolván, hogy ezek az ő üldözésükre küldettek ide és azonnal védekező állásba helyezkedtek. De midőn észrevéttek, hogy a két embert több nem követi, mindjárt gyanítták, hogy eltévedt vándorok, kik íme könnyű zsákmányul kínálkoznak. Fel is kerekedtek azonnal s már-már megtámadták a két herczeget, midőn a zavarban Ferencz herczeg felső ruhája félrelebbent, és rendjelének fényes csillaga hirtelen előtűnt. A rablók pillanatra meghökkentek s vezérük, ki nagyságra és erőre mindnyájukat felülmúlta, azonnal fölismerte, hogy nem közönséges halandókkal van dolga. Csendet parancsolt tehát és a két idegen kiléte felől kezdett kérdezősködni.

Ferencz herczeg jelek és egyes szavak által igyekezett a rablóvezért kilétükről fölvilágosítani és követelte, hogy azonnal vezessék őket a császári táborba.

Hosszas alkudozás után, melynek folyamán a herczegek a rablók kívánságainak teljesítését, nevezetesen kegyelmet mindnyájuk számára stb.¹⁾ megígérték, a rablóvezér késznek nyilatkozott a herczegeket a császári táborba vezetni. De ekkor a haramiavezér felesége, ki vadságra és gonoszságra őt messze felülmúlta, arra igyekezett urát rábeszélni, hogy a herczegeket ne a császári táborba, hanem inkább a törökökhöz vezessék, kiktől a két fogolyért sokkal nagyobb jutalmat remélhetnek, mint a herczegek ígértek. De a vezér nem akarta adott szavát megszegni s kemé-

¹⁾ Több hasonló kívánság közt azt is kérte volna a vezér, hogy ha Új-Orsova a törököktől vissza lesz foglalva, ő neveztesse ki annak parancsnokává!

nyen megdorgálta feleségét, ki aztán borzasztó fenyegetések és átkok közt távozott el, ígervén, miszerint török csapattal fog visszatérni.

Nem volt tehát veszíteni való idő s a rablók megkezdték az útát a két herceggel a császári tábor felé. Abbeli félelmében, hogy a gonosz asszony beváltja fenyegetését és a törököket nyomra vezeti, a vezér nem merte a rendes útát követni, hanem a sűrűségeken keresztül, mindenféle tekervényes ösvényen, majd a Temes jobb-, majd pedig balpartján hatolt előre.

Három napig tartott a vándorlás, mely alatt természetesen a hercegek a rablókkal együtt étkeztek és pihentek, s egy kulacsból¹⁾ enyhítették szomjukat. Midőn végre a császári tábort meglátták, a vezér, ki Lothringeni Ferencz herceget a vállain vitte, őt a Temes balpartján húzódó hegláncz egy sziklájára, Szlatina falu közelében tette le.

A két herceget a táborban annál nagyobb örömmel fogadták, mivel hosszas távolmaradásuk már a legkomolyabb aggodalomra adott okot.

A rablóvezér és bandája megkapták a megígért és megérdemelt kegyelmet, valamint mindazt, a mit kikötöttek maguknak.²⁾

Azon a helyen, hol Bagyu Péter a herceget letette, kápolnát emeltek, melyet később Mária Terézia, mint özvegy, 1771-ben újra fölépíttetett és földíszíttetett. A templom gazdagon dotáltatott és drága felszereléssel volt ellátva; a miseruhák közt Mária Terézia által himzetek, ez eseményre vonatkozó felírásokkal ellátva, is voltak.³⁾

Ez esemény emlékét, mely talán kevesek előtt ismeretes, egy a templom külső falába illesztett márványtábla örökíti meg, a következő fölírással:

QUOD FRANCISCUS, POST CAESAR ET CAROLUS
FRATRIS LOTHARI, VENENDO ERANTIS HIC
TURCAS EVASERUNT 1738
LARGITATE VIDUAE AC AFFINIS
MARIAE THERESIAE RESTRUCTA 1771.

Gömöry.

¹⁾ A kulacsot, mint beszélük, a haramiavezér utódjai is mindig nagy becsben tartották és emlékül megőrizték.

²⁾ Új-Orsova parancsnokává nem lehetett a rablóvezér, kit Petru Bagyunak hívtak, mivel a várat a törököktől visszafoglalni nem sikerült.

³⁾ Hogy megvannak-e ezek ma is, nem tudjuk; az ottani plébániahivatalhoz intézett erre vonatkozó kérdésünkre feleletet nem kaptunk.

Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés vitézei. Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés, mint intézmény, a hozzákötött vára-kozásnak ugyan nem felelt meg, mindazonáltal a harcokban számos tagja dicséretesen vitézkedett; a poros aktákból kerestem ki a következő eseteket, úgy gondolván, hogy azok hősei — ha nagy dolgokat nem műveltek is — érdemesek arra, miszerint emlékeztük a feledés homályától megóvassék.

A följegyzett esetek ezredek szerint a következők:

1. Vasmegyei fölkelő lovasezred.

1809 június 14-én a Győr melletti csatában *Szapáry Vincze* gróf alezredes súlyosan megsebesült. Bárha József főherceg, a nádor, az alezredesnek felgyógyulásáig szabadságot engedélyezett, ő ezt igénybe nem vette s már június 16-án, midőn az ezred az ellenség ellen nyomult, a legnagyobb erőmegfeszítéssel lóra ült s a kémszemlében részt vett. Midőn pedig az ellenség az ácsi erdőből egy oszloppal gyorsan előnyomult s ez által János főherceget személyesen a legnagyobb veszedelembé juttatta, Szapáry elhatározta, hogy a francziák előnyomulását gyors támadással meg fogja hiúsítani. A támadást az osztálylyal bátran és hathatóan keresztül vitte s az ellenséget messze Ács mögé szorította vissza. Egy francia tábornok, a becsületrend keresztjével, több tiszt és közember maradt a harctéren.

Az Ácsról Komárom irányában végrehajtott kémszemle alkalmával, 1809 jan. 16-án *Ányos Sándor* tizedes alól a lovat kilőtték. Ányos nyomban levágott egy francia lovast s annak lovára pattant föl. De Felső-Ácsnál ezt a lovat is meglőtték és ő kénytelen volt gyalog egy paraszt házába menekülni. A paraszt elárulta Ányosnak, hogy istállójában egy lovas francia van elbújva. Ányos erre kivont karddal az istállóba rontott, a francziát leszúrta és lovát elvéve, azonnal az ellenség üldözésére sietett. De a vitéz katona e napon nem volt szerencsés; alig ért az ellenség közelébe, egy lövés folytán harmadik lova is összerogyott, s Ányos csak nagy fáradsággal és ügyességgel bírt a harczból kimenekülni s azután századához gyalog bevonulni.

2. Vasmegyei fölkelő gyalogezred.

A győri események alkalmából 1809 jún. 14-én a vasmegyei 5-dik gyalog zászlóaljban leginkább *Lukács János* őrmester tűnt ki. Ezredese, Erdődy Károly gróf, elvesztette a harczban lovát; Lukács ezredesén úgy

segített, hogy lelőtt egy közelében elvágató s lovával elbukó francia tisztet, lovát a harc közepette ezredesének elvitte, mi által őt a fogságtól megmentette.

Ugyanez alkalommal az ezred zászlója is nagy veszedelemben forgott. Erdődy már négyszer támadott, de az utolsó támadást a francziák nagy erővel vetvén vissza, a zászló már majd elveszett; ekkor *Zangos Mátyás* tizedes, futó társai közül többeket összeszedvén, azokkal újból előretört s magát egy árokba vetvén, onnét oly sikeresen tüzelt, hogy az ellenség üldözése kis időre fennakadt s így a zászló és kísérei szerencsésen elmenekültek.

A második roham alkalmával történt pedig az, hogy *Sipkovics László* tizedes *Mesterházy Mihály* fölkelővel, egy az ellenség kezébe jutott ágyúkat a leghévesebb harc közepette visszafoglalta és a hozzájok sietett bajtársak segítségével biztosságba helyezte.

Ugyan e zászlóaljhoz tartozott *Nagy György* fölkelő őrzetető, ki a Szabadhegy melletti harcban súlyosan megsebesült báró *Barkóczy*, zempléni fölkelő lovas ezredbeli századost, egy ismeretlen nevű fölkelő segítségével az ellenség kezeiből kiszabadította. A századost azután ketten puskáikon vitték hátra s helyezték biztosságba. G. G.

A tiszti kinevezések közlése a múlt században.

A tiszti kinevezések közlése a régi időben nem volt oly egyszerű dolog mint most és a kinevezettre nézve még költséggel is járt. Így *Mária Terézia* idejében az újonnan kinevezett ezredes ezredének a főhadbiztos (Oberkriegscommissarius) mutatta be, mely alkalommal az ezredes neki 100 aranyat átadni s őt fáradozásaiért még külön megajándékozni tartozott. Később a bemutatást nem a főhadbiztos, hanem a vezénylő tábornok, vagy ennek helyettesítője, egy e célra külön kirendelt tábornok, eszközölte, de a hadbiztos jelenlétében. A bemutató tábornoknak ekkor az új ezredes egy teljesen felszerelt háttas lovat tartozott ajándékozni, megfizette ezenkívül a hadbiztos kezéhez a 100 aranyat, s végre a kinevezési okmányért az udvari hadi tanácsnak 450 frtot kellett beküldenie. Századostól lefelé a tiszteket az őrnagy mutatta be, kinek a kinevezett tisztek mindegyike egy pár jó minőségű tiszti pisztolyt tartozott adni. A kinevezést tudató parancsot a segédtsizt a bemutatás után az újonnan kinevezett tiszteknek személyesen vitte el, a miért is őt egy arany illette.

H A D T Ö R T É N E T I I R O D A L O M .

I. I S M E R T E T É S E K .

Károlyi Ferencz gróf és kora, 1705—1758. A grófi nemzet-ség levéltárának adatai alapján írta *Éble Gábor*. Első kötet. Buda-Pest, 1893. 647 és XVI. lap, 6 önálló és 7 szövegbe nyomott képpel; bolti ára 4 frt.

Rég került ily derék könyv a kezünkbe, mint *Éble Gábor* könyve, melyet bizonyos tartózkodással kezdtünk forgatni, de a melybe — lapról lapra haladva — mindig jobban beleszerettünk.

Alig hinné az ember, hogy egyetlen családi levéltárból, semmi más forrást igénybe nem véve, nemcsak egy kitünő életrajzot, de hozzá még egy fölötte érdekes korrajzot is megírni lehet. s bizony irigyeltük a mű szerzőjét, a ki ennyi kincsben dúskálhatott. Mert kincs az, a mit a *Károlyi* nemzetség levéltára magában foglal, s a magyar közönség csak hálás lehet *Éble Gábornak*, ki szerényen a kritika és a nagy közönség elnézését kéri, pedig sokkal jobb, becsebb és érdekesebb művel ajándékozta meg nemzetét, mint sok más önhitt író, ki azon meggyőződésben él, hogy tollából csak tökéletes kerül ki.

Különösen jól esett nekünk e könyv olvasása most, midőn az utóbbi időkben a biographia-irodalomban hanyatlást láttunk. Hanyatlást annyiban, hogy az életrajz-írók, megfélekezvén kitűzött céljukról, könyveiket levéltári nyers anyaggal töltik meg, s diplomatiái jegyzékek, okiratok s levelezések halmazát tárják elének, de nem bírnak avval a művészettel, hogy hősük életét, gondolatvilágát, jellemét, kidomborítsák; cselekvéseit s azok indító okait velünk megértessék, s az életrajz fonálán vezetve behelyezzék az olvasót ama korba, melyben hősük élt, cselekedett, küzdött vagy szenvedett.

Éble könyve a legtüzetesebb, részletesebb életrajzot nyújtja, de oly keretben, hogy olvasása közben ritka közvetlenséggel ismerjük meg a környezetet, sőt magát a kort is, melyben hőse növekedik s később cselekszik; megérteti velünk az eszméket, melyek története személyeit áthatják, meg a befolyást, melyet ez eszmék rájuk gyakorolnak, melyek cselekedeteiket indokolják, s azoknak irányt, határt szabnak.

Szóval élet- és korrajz fekszik előttünk, még pedig a legszebbek, legérdekesebbek egyike, mely a tudományosság színvonalán áll, és becsü-

letére válik a derék szerzőnek, ki művészt alkotva, magát nagy szerényen «az írásban műkedvelőnek» tartja.

Különösen rokonszenvesé teszi előttünk e munkát azon bár ki nem mondott, de nyilvánvaló törekvés, hogy Károlyi Sándornak, a szatmári béke megalkotójának igazságot szolgáltatson. Károlyi Sándor eljárását a szatmári béke megkötésénél Rákóczy Ferencz fejedelem tudvalevőleg nem helyeselte, kortársai s némileg az utókor is pedig azzal gyanúsították, hogy a béke megkötésénél inkább a magánérdek vezette, semmint a haza érdeke; így tehát — bárha árulónak senki nem tartotta — mégis némi homály tapadt nevére. Örömmel látjuk Éble könyvéből, hogy Károlyit nemcsak a szatmári béke megkötésekor, de azután is, mindenkor a legtisztább hazaszeretet vezérelte, s hogy ő minden cselekedetében csak egy czélt tartott szem előtt: a haza boldogságát.

Csak is ez magyarázhatja meg valóban, hogy a nyakas kuruczvezér, ki előtt semmi gyűlöletesebb nem volt, mint a német, önmagát megtagadva, küzd és fáradozik a magyar haza nyugalalmát és szabadságát biztosító béke megerősítésén, lőt, fut, jár, könyörög, hogy a szatmári béke törvénybe iktattassék.

Maga Károlyi Ferencz életrajza is kulcsként adatik kezünkbe, hogy atyja jellemét megérthessük, s hogy mindazt, a mit Károlyi Sándorról mond, el is higyjük; hisz Ferencz atyja nevelése volt, s azon eszméket szívta magába, melyek atyjának egész életében irányadók voltak, s ha Ferencz előtt élte egész folyamában csak egyetlen czél lebegett, «a magyar hazát becsülettel szolgálni», úgy atyjának eszménye sem lehetett más, mint a haza boldogsága.

Rokonszenves előttünk e törekvés, mondjuk ismét, mert a történetíró nemes feladatának tartjuk azt, hogy nemzeti történelmünk nagy és dicső alakjait tisztázza azon vádak alól, melyeket a rágalom, az önzés, az irigység bőven ont mindazokra, kik embertársaik fölött ha csak egy fejjel is kiemelkednek.

Ferencz gróf életének elejét, melyet könyvünk a «Szülői ház», a «Serdülő évek», a «Szerelmi házasság» fejezetekben tárgyal, nem követjük, ép úgy nem érintjük a «Csáky Krisztina» és a «Koronázó országgyűlés 1741-ben» című fejezeteket, ellenben megemlékezünk azokról, melyek katonai és hadtörténelmi dolgokkal foglalkoznak.

Első ezek között a «Károlyi huszárezred» című; ebből megtudjuk az úgynevezett «Károlyi» most «cs. és kir. Württemberg király 6-dik huszárezred» felállításának történetét, melyet Károlyi Sándor gróf, a kurucz tábornok az akkori formalitások közt, de egészen saját költségén állított föl, s melynek élére azután mint ezredes, fia Ferencz gróf lépett.

1734 márczius végére készen állott az új lovas ezred, melynek felállításai költségei körülbelül 75,000 forintot tettek, melyből azonban 31,000 frt a tisztii állásokért, melyekre pályázó elég akadt, megtérült. Egy-egy lovas költsége 73 frt 48 kr. volt. Az ezred vezénnyelve a *magyar* volt, a gyakorlati szabályzat csekély eltéréssel ugyanaz, mely a kuruczoknál használtatott s Éble a függelékben adja a 205 pontból álló szabályzatot, mely kiváló hadtörténeti érdekességénél fogva a bővebb megismerést megérdemli. Károlyi Sándor gróf 1734 május 20-án Köpcsényben szemlélte meg az új ezredet, 22-én iktatta be Ferencz fiát mint az ezred ezredését s 23-án ment végbe a zászlószentelés s az ezrednek a zászlókra való fölesketése.

Az ezred nyomban megindult az ellenség elé s a következő fejezet, a «Rajnai hadjárat és a Péro-lázadás» kíséri Ferencz gróft a francia háborúba, leírja a nehézségeket, melyekkel a fiatal grófnak megküzdeni kellett, melyek közt a fiatal ezredesnek a valóságos parancsnokkal, Baranyai ezredessel történt különféle összetűzései kiváló fontosságúak, az ezred működését Philippsburg ostrománál, az öreg Sándor grófnak a hadműveletekről szóló jelentésekre tett nagyérdékű észrevételeit, az ezred hőstettét Kirchbergnél, és végre a Péro-lázadást, melynek elfojtására az intézkedések Károlyi Sándor gróf, mint kerületi főkapitány részéről indultak ki.

Behatóan foglalkozik könyvünk ezután az 1736—1739. évi «török háború»-val, melyről számos, fölötte érdekes és ismeretlen adatot közöl, gyarapítván evvel a magyar hadtörténelem forrásait. Ferencz gróf személyesen vezeti ezredét, mely számos viszontagságon megy át, sok veszteséget szenved, de folyton növeli a magyar hadi dicsőséget, melynek megszerzése és fentartása ezredesének is legfőbb gondja.

Csak nehezen mondunk le a bővebb ismertetéstől, mert hisz szeretnénk a könyv legnagyobb részét elmondani, de nem tesszük, hogy annál többeket buzdítsunk e derék könyv olvasására.

Török történetirók. Török-magyarokori történelmi emlékek, II. osztály: Írók. A magyar tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte *Thury József*. Első kötet. Buda-Pest, 1893. 434 és XIII. lap. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. Ára 4 frt.

A magyar tudományos Akadémia már a hatvanas években, midőn a török-magyarokori oklevelek kiadását megkezdte, elhatározta, hogy a

hazai vonatkozású török írók munkáit is ki fogja adni. E határozat azonban mindedig végrehajthatlanul maradt, mert a török írók lefordítására orientalistáink közül eddig egyik sem vállalkozott.

Ezt pedig rosszul tették, mert Magyarország története négy évszázadon keresztül a legszorosabban összeforrt a törökével, s történeti tudásunk számos hézagát csak a török történetírás segítségével vagyunk képesek kitölteni.

Kiváltképen a hadi történetírás érezte nagy mértékben a török források hiányát, mert hiszen megszámlálhatatlan hadi eseménynél mi ketten, a magyar és a török, állottunk egymással szemben, s ha őseink harcrai felől való tudásunkat kiegészíteni akarjuk, ehhez első sorban ellenfelünk kronikásaira van szükségünk. Eddig Hammer hézagos és sokszor megbízhatatlan közléseire és itt-ott szórványosan megjelent adatokra voltunk utalva, melyek azonban a hadi eseményeket tanulmányozót a legtöbbször, és pedig a legfontosabb esetekben, cserben hagyták. Ez volt az oka, hogy a török forrás-adatokra folyóiratunk is nagyobb gondot fordított, ez adatokat buzgalommal gyűjteni igyekezett, s érezve a török források nagy szükségét, ebbeli dolgozatoknak mindig elsőséget biztosított.

Ép ezért mi üdvözljük a legnagyobb örömmel Thury József barátunk és munkatársunk vállalkozását, melylyel a magyar hadtörténelem előtt a török történetírás kincsesbányáját megnyitja, s nagy örömeinkre szolgál, ha elhatározásához buzdításunkkal mi is hozzájárultunk. Mert a munka, melyre Thury vállalkozott, elég nagy és terhes; a török írók gyakran homályos, majd mindig virágos és az értelmet csillogó mázzal burkoló mondatait fordítani nem közönséges feladat, s nemcsak alapos nyelvtudást, de széleskörű irodalmi és történettudományi készütséget is föltételez.

Thury becsülettel küzdött meg e nehéz feladattal s a török történetírók első kötetére meglelégedéssel tekinthet.

E kötet a következőket tartalmazza: Az 1486-diki «*Névtelen*» és *Nesri*-nek «Az Oszmán ház története» című művét, *Turszun* bégtől «A hódító Mohammed szultán története»-t, *Szeád-eddin*-től «A történetek koronáját», *Kemálpaszáde*-től a «Mohácsnéme»-t, és I. Szulejmán naplóját. Függeléképpen még 12 oklevél van csatolva, melyek szintén magyarországi fontos eseményekre vonatkoznak.

Hogy pedig e gazdag anyagot haszonnal értékesíthessük, Thury minden egyes részhez bevezetést ír, fölsorolván az íróra és művére vonatkozó irodalomtörténeti adatokat, a szöveget mindenütt jegyzetekkel

kíséri s végül a gyakoribb török szavakról magyarázatot és egy név- és tárgymutatót csatol.

Hadtörténeti irodalmunk fejlődésének jele, hogy a török írók kiadásának szüksége beállott, s óhajtjuk, hogy Thury vállalata mielőbb folytattassék, mert munkálkodása a történeti irodalom fejlődését elősegíti, annak fontos tényezőjét képezvén.

Melegen ajánljuk Thury munkáját a magyar hadtörténelem barátainak.

Fogaras vára és uradalma történeti emlékei. Írta dr. Szádeczky Lajos. Különnyomat az «Erdélyi Múzeum» 1892-ik évfolyamából. Kolozsvár, 1892. 83 lap.

Egy kicsi füzetben Fogaras várának és uradalmának majd öt századra terjedő, dióhéjba szorított történetét adja itt Szádeczky Lajos, kinek nevével azóta, mióta körünkől kivált, s idejét mint egyetemi tanár leginkább a tanításnak szenteli, a történeti irodalomban ritkábban találkozunk; bizonyára nagy kárára a történeti irodalomnak, melynek eddig nemcsak legtehetségesebb, de legszorgalmasabb művelői közé tartozott.

E kis munkája is, daczára igénytelenségének, tartalomban gazdag és értékét növeli azon körülmény, hogy benne Szádeczky egy 600—700-ra menő, az enyészettől általa megmentett oklevél Fogarasra vonatkozó adatait dolgozza föl, ily módon Fogarasnak mintegy kisebb monographiáját adván.

Hadtörténelmileg figyelemre méltó adatok: Fogaras ostromlása Báthory István által 1573-ban, a fogarasi német őrség lázadása 1605-ben, Fogarasvár hadi felszerelése 1673-ban és 1692-ben.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZENHETEDIK KÖZLEMÉNY.

AZ ANJOUK KORA. VENCZEL 1301—4. BAJOR OTTO 1305—8. RÓBERT KÁROLY
1308—42.

Általános jellegű munkák: Jähms, Handbuch der Geschichte des Kriegswesens (724—725 l.). Pohler, Bibliotheca historico-mili-

taris: I. *Gallitzin hercege*, Allgem. Kriegsgesch. (Ide szól: I. köt. 2. rész. 8. fejt.)

Kerégyártó Elek, A magyar hadügy állapota az Anjou királyok alatt. (1880.)

Pacor, A magyarok harczmódja a II. korszakban. (Ludovica Akad. Közl. 1879.)

Melichar, A magyar hadtörténelem fejlődése az Árpádok és Anjouk házából származott királyok idejében. (U. o. 1882. évf. 910 s k l.)

Nagy Géza, A magyar középkori fegyverzet. (Archæologiai Értesítő 1890. folyt.)

— — Hadbaszállás, hadak oszlása, esztenkedd nap. (Czikksorozat a Turulban. 1884. 16 s k. l.)

Venczel és Ottó korához:

Botka Tivadar, Trencsényi Chák Máté és kortársai. (Akad. értekez. 1873.)

Kabos Kandra, Erne bán és fiai. (Századok 1884. 114 l.)

Pór Antal, Chák Máté. («Történeti Életrajzok» 1888.)

László erdélyi vajdáról szóló irodalom, kül.

Pór és Wertner cikkei a Turulban 1887—89. évfolyamban.)

Pór Antal, A németújvári grófok. (Századok, 1888. 252. l.)

U. az, Az Omode nádorok. (Turul, 1888. VII 48. l.)

U. az, Köcski Sándor országbíró. (Századok, 1888. 785 l.)

U. az, Lipóczi és Nekesei Demeter és Sándor. (Századok, 1890. 20 l.)

Lipóczi Sándor a «rozgonyi hős». Más, a rozgonyi csatára vonatkozó új okleveleket l. a Turulban. (1888. 130. l.)

U. az, Bogár István és Bogárfia Márton. (U. ott 1890. 217. l. Korrajzok.

Komáromy András, Dózsa nádor és a Debreczeni család. (Turul, 1890.)

Bunyitai Vincze, Kopasz nádor. (U. o. 1888. 133. l.)

Wenczel Gusztáv, A Frangepánok Magyarország történetében, különösen az Anjouk korában. (Századok, 1890. 3. füz.)

Wertner Mór, A bazini és szentgyörgyi grófok. (Bécs, 1890. Századok, 1890. 496) és Széchényi Tamás, erdélyi vajda. (Ungar. Revue, 1890. 715. l.)

A horvát, dalmát és bosnyák harczokra és fölkelésekre nézve l. az irodalmat *Kláié-Szamota* és *Asbóth János*, Bosznjáról írt műveiben és a Bosznia történetéről szóló cikk végén a Magy. Lexikonban. (III. k.) A régiebbek közül pedig Salamon Ferencz művét: Az első Zrínyiek (= a brebiri grófok).

A *Bazarád* oláh vajda ellen indított hadjáratra nézve l. Huber Alfons, Österr. Gesch. II. 207. Pesty Frigyes, Szerémmegye története. (I. köt.) — A Milutin Urosz szerb fejedelem ellen viselt hadjáratra

nézve *Kállay Benő*, A szerbek története. (I. 70.) V. ö. a Századokban (1890. 507.) ismertetett szerb munkát és Krzynanowski lengyelül írt dolgozatát: Oláhország kezdetei. 1247—1330. (Krakkói egyet. értekezés. 1889.)

A *lengyel* eseményekre vonatkozólag l. *Caro*, *Gesch. Polens cz.* művét és *Lorcsányi* értekezését a Századokban (1888. 508); a cseh-morva eseményekre nézve: *Palacky* és *Dudik* munkáit. (Mährens *Gesch.* XI. köt. 1. és 2. rész.)

Újabb oklevélgyűjtemény: *Melczer István*, Okmányok a Melczer család levéltárából (1890). E család egyik sarjadéka, Pócs István, részt vett nemcsak a Göllheim mellett vívott nagy lovagesatában, hol súlyosan megsebesült, hanem a Chák Máté ellen vívott csatákban is.

A *mühldorfi csatáról*, melyben magyar segélyhad támogatta Szép Frigyes, l. *Riezler*, *Geschichte Baierns* (II. köt.), *Dobenecker* értekezését az *Ergänzungsheft der Mittheilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung* (1883. 163. l.) és *Köhler* őrnagy művét: *Die Entwicklung des Kriegswesens etc.* (II. 283). Ugyane munka bírálhatja *Pfannenschmidt* és *Weech* régibb keletű dolgozatait e csatáról. V. ö. *Huber*, *Österr. Gesch.* II. 131—132.

A *bandériális rendszerről* l. a fent említett általános műveket, továbbá: *Piringer*, *Ungarns Banderien und dessen gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt.* (Bécs, 1810.)

Bárdossy, *Animadversiones de insurrectione nobilium* (Buda, 1792).

Jankovics Nik., *Ueber die Abstammung des Namens Banderium.* (Hormayr's *Archiv.* 1824. XV. évfoly.).

Apocryses, seu histor.-dietales recapitulationes de banderiis hungaricis. (Bécs, 1785.)

Rosti Anton von Barkócz, *Versuch Ungarns Banderien ur-constitutionsmässig darzustellen.* (Sümege, 1811. Kézirat a nemz. Múzeumban, 8-adr. 73. sz. alatt.)

Kovachich Jos. Nikol, *Beleuchtung der Frage, ob der ungar. Adel seine Burgen mit Besatzung auf eigne Kosten unterhalten musste.* (Kézirat nemz. Múz. 4-edr. 586. sz. alatt.)

Ide szól még: *Salamon Ferencz*, *A török hódítás Magyarországon.* (2. kiad. 1886.)

Összeállította: *Dr. Mangold Lajos.*